

УДК 27(09)(430)+94(430)

Гордієнко Галина Миколаївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та суспільствознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, e-mail: Gordienko88@mail.ru

Гордиенко Галина Николаевна, кандидат исторических наук, доцент кафедры философии и обществоведения Уманского государственного педагогического университета имени Павла Тычины, e-mail: Gordienko88@mail.ru

Hordiyenko Galina, candidate of historical sciences, docent of the Department of Philosophy and Social Science of the Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychnyna, e-mail: Gordienko88@mail.ru

Релігія і церква в політичній та ідеологічній практиці націонал-соціалізму

Розглянуто становлення поглядів на місце релігії і церкви в суспільному і політичному житті Німеччини провідних діячів націонал-соціалізму. Проаналізовано неоязичницькі аспекти і антихристиянську спрямованість ідеології і політичної діяльності НСДАП.

Ключові слова: релігія, церква, християнство, націонал-соціалізм, неоязичництво, релігійна політика.

Религия и церковь в политической и идеологической практике национал-социализма

Рассмотрено становление взглядов на место религии и церкви в общественной и политической жизни Германии ведущих деятелей национал-социализма. Проанализировано неоязыческие аспекты и антихристианскую направленность идеологии и политической деятельности НСДАП.

Ключевые слова: религия, церковь, христианство, национал-социализм, неоязычество, религиозная политика.

Religion and the Church in the political and ideological practices of national-socialism

Considered the formation of views on the place of religion and the church in public and political life of Germany famous figures national-socialism. Analyzed aspects of the neo-pagan and anti-Christian ideology and political orientation of the activities of the NSDAP.

Keywords: religion, church, Christianity, national-socialism, neo-paganism, religious politika.

Трагічною спадщиною ХХ ст. для людства став досвід існування тоталітарних режимів, серед яких особливо вирізняється нацистський режим у Німеччині. «Третій Рейх» залишив по собі пам'ять як один із найкривавіших режимів у світовій історії, що виступив антиподом демократії, свободі, християнським цінностям. Як і інші тоталітарні режими, нацистський режим прагнув підпорядкувати собі не тільки політику, економіку, але й духовне життя німецького народу. У результаті, упродовж існування «Третього Рейху» виникли доволі складні стосунки режиму з традиційними віруваннями німців і їх головними церковними інституціями.

Співіснування християнських конфесій – католицької і протестантської церков у Німеччині з гітлерівською державою віддавна викликає не тільки науковий, але й суспільний інтерес. Адже тут відбувався не тільки конфлікт між різними соціальними установами, але мало місце також і протистояння між різними системами цінностей світоглядного та морально-етичного змісту.

Тотальний характер нацистської держави поставив у складні умови християнську релігію та її інституції. В теорії націонал-соціалізму і в політичній практиці нацистського режиму утвердилось ідеологічно спотворене бачення релігії, як засобу здійснення важливих завдань «Третього Рейху». Німецькі католики і протестанти змушені були відстоювати самостійність і самобутність своїх конфесій, встановлювати нову систему стосунків з нацистським режимом.

Поглиблення знань з питань релігійно-церковної політики нацистів видається нам актуальним і науково доцільним. Вивчення стосунків між державою і церквою в «Третьому Рейху» сприяє вирішенню проблеми історичної відповідальності німецького нацизму.

Історіографія націонал-соціалізму і «Третього Рейху» містить значний обсяг досліджень, перші з яких з'явилися ще до Другої світової війни. Релігійний аспект ідеології гітлерівців активно досліджувався в Німеччині. Ряд теологів та істориків церкви (Г. Безьєр, М. Грішат, Й. Кайзер, К. Маєр,

Й. Мельхаузен, К. Новак і К. Шольдер) розробляють тему стосунків між Євангелічною церквою і нацистським режимом. Світські дослідники переважно вивчають взаємодію між католицькою церквою і державою в Німеччині 30-х – 40-х рр. (У. фон Хель, Х. Гюнтер, К. Хуммель, Х. Хюрт, Р. Морсей, К. Репген) [22,с.108].

З 50-х рр. минулого століття серед німецьких науковців відбувається розмежування в царині дослідження взаємин церкви і націонал-соціалізму. Частина істориків дотримується консервативних позицій, а інші – ліберальних. Показовими у цьому відношенні є висновки ліберальних науковців К. Шольдера і Р. Морсея. На їхню думку, християнські церкви капітулювали перед Гітлером у 1933 р. [23,с.134]. Така тенденційність властива й історикам консервативного табору.

Започатковує наукове вивчення феномену нацизму ще до приходу Гітлера до влади Вільгельм Райх. У своїй книзі «Психологія мас і фашизм» він вперше визначив сутність фашизму, розглядаючи його в контексті соціальних і психологічних явищ [28]. Згодом, з'являються й інші праці, в яких аналізуються політичні, економічні та ідеологічні аспекти націонал-соціалізму. Це – книга К. Зонтгаймера «Як нацизм прийшов до влади» [16], монографія М. Бросцата «Держава Гітлера» [9], У. Ширера «Злет і падіння Третього рейху» [33].

У 1990-х рр. дослідники історії християнської церкви В. Мессорі [24;25], Г. Бедуел [1], К. Грюнберг [12] і В. Лангер [20] сприяли новому осмисленню релігійної політики нацистів і ролі в ній особистості Гітлера.

Серед істориків пострадянських країн, які активно вивчають релігійне питання в нацистській державі, особливе місце займає Л.М. Бровко. Упродовж останніх років вона опублікувала низку робіт з проблем взаємин між християнськими конфесіями і нацистським режимом [3;4;5;6;7;8]. В останній роботі «Церква і Третій рейх» російська дослідниця узагальнила найновіші досягнення в ділянці історичної реконструкції становища релігії і церкви в нацистській тоталітарній державі.

Серед українських істориків, які розглядали питання стосунків між християнськими конфесіями і націонал-соціалізмом варто виділити

О.Д. Давлетова. У своїх роботах дослідник розкриває ідейно-теоретичні витoki нацизму, питання націонал-соціалістичного вишколу німецької молоді, проблему приходу гітлерівців до влади [15].

Спираючись на здобутки вищезазначених дослідників, ми маємо намір уточнити місце та роль християнства і християнських конфесій в ідеології націонал-соціалістичної партії, виявити елементи релігійності, властиві окремим нацистським структурам і розкрити їх характер.

Для нацистів релігія і церква упродовж їхнього перебування при владі в Німеччині залишалася одним із найважливіших об'єктів контролю і тиску. Тоталітарний режим не міг допустити, щоб будь-яка інституція крім нацистської держави впливала на свідомість німців. Водночас, гітлерівці змушені були рахуватися з тисячолітніми традиціями християнства, пристосовувати окремі компоненти своєї ідеології до вимог політичної кон'юнктури. Але, загалом, християнські конфесії розглядалися як конкуренти в боротьбі за свідомість населення «Третього Рейху» [10,с.101].

Розвиток нацистської ідеології цілком залежав від еволюції поглядів і уявлень вождя нацистів Адольфа Гітлера. Від нього залежало ставлення державного механізму до християнства і церкви [29,с.55].

Вождь націонал-соціалістів формально був католиком. У дитинстві і підлітковому віці відвідував католицький храм і навіть співав у церковному хорі. У своїй книзі «Моя боротьба» він зазначав з цього приводу: «...я п'янів від пишноти ритуалів і святкового блиску церковних свят... і було природно якби посада абата стала моєю мрією... протягом деякого часу так і було» [11].

Щоправда, згодом Гітлер відійшов від церкви. Перебуваючи в лавах НСДАП, як істинний соціаліст, почав проявляти вільнодумство і заявив, що вчення християнської церкви є «філософією, що не прямує до істини» [13,с.36]. Але, піднімаючись до вершин партійної і державної влади, Гітлер завжди прилюдно дотримувався християнської риторики.

Пов'язавши свою долю з націонал-соціалістичною партією, Гітлер, принаймні позірно, узгоджував свої погляди на релігію і церкву з партійною позицією. У першому програмному документі нацистів «25 пунктів», ухваленому 1 квітня 1920 р., містяться положення щодо релігії. Так, у пункті 4

зазначено, що громадянином Німеччини може бути людина будь-якого віросповідання. Пункт 24 програми зазначає, що НСДАП є партією, що стоїть на засадах християнства: «Ми вимагаємо свободи усіх віросповідань у державі, оскільки вони не загрожують її існуванню і не ображають моральних почуттів німецької раси. Партія, як така, стоїть на ґрунті позитивного християнства, не пов'язуючи себе з тим чи іншим віросповіданням» [15,с.309].

Привертає увагу поняття «позитивне християнство», яке вказує на особливості тлумачення нацистами християнського віровчення. Згодом, ідеологи націонал-соціалізму розпочинають критику Старого Заповіту, як тексту, що суперечить «позитивному християнству» [21,с.107].

Еволюція поглядів Гітлера на релігію і церкву простежується в його праці «Моя боротьба». Ця книга містила розгорнуті положення ідеології націонал-соціалістичної партії. Фахівці виділяють дві провідні ідеї книги – антисемітизм і «нова людина». Гітлер доводить в ній, що релігія є фундаментом як антисемітизму, так і «нової людини». Релігія і віра, на думку вождя нацистів, є засобом морально-духовного оздоровлення арійської раси в процесі становлення «нової людини» [11,с.62].

Оцінюючи сучасне йому німецьке суспільство автор опусу «Моя боротьба», дійшов невтішного висновку про низький стан моральності, яка, як він вважав, потрібна буде «у моменти найвищого напруження в расовій боротьбі арійців». У зв'язку з цим Гітлер піддає критиці обидві провідні християнські конфесії в Німеччині – католицьку і протестантську церкви. Німецьке духовництво, на думку фундатора нацистської ідеології, нездатне захищати інтереси німецького народу. В книзі, зокрема зазначено: «Загальне враження виходило таке, що йдеться про свідоме і грубе нехтування інтересами німецького народу» [11,с.62]. Лідер націонал-соціалістів знаходить і причини байдужості духовенства католицької конфесії Німеччини до інтересів німців – перебування папського престолу в Римі, а не в Берліні [11,с.63]. Через це, вважав Гітлер, католицький єпископат переважно вороже ставився до потреб нації, приниженої Версальським договором. Щоправда, він наголошує на тому,

що нехтування народними інтересами властиве не тільки для церкви, але й для переважної частини державних і суспільних інституцій Німеччини.

Дещо поблажливіше оцінює Гітлер протестантів. Протестантизм, стверджував він, більше відповідає настроям німецького народу, бо має за собою власну непросту історію становлення в протистоянні з папським престолом. Водночас, в головному протестантська церква розходиться з німцями: «Протестантизм завжди виступить у підтримку всього німецького. Всі ці ідеї глибоко закладені в самій сутності протестантизму... Однак варто звернутися до питання єврейства і виявиться, що він ставиться вороже до найменшої спроби визволити націю від цього явища» [11,с.65].

«Моя боротьба» містить чітку позицію щодо будь-якого втручання в церковні справи. Гітлер засуджує тих політиків, які ставлять перед собою завдання політичними методами реформувати релігійну сферу з метою перетворити релігію у своє знаряддя впливу на суспільні процеси. «Заснувати чи знищити релігію, – наголошував Гітлер, – справа значно важча, ніж утворити чи знищити державу, а тим паче партію» [11,с.317].

Гітлер також наголошував на тому, щоб націонал-соціалістична партія не втручалася в справи релігії задля збереження звичаїв і моралі раси. Водночас, він застерігає й церкву від втручання в партійно-політичні конфлікти [11,с.63]. Провідник нацистів порівнював релігійні догми для віруючих з законами для держави. Він вважав, що боротьба проти релігійних догматів, це те ж саме, що боротьба проти законів держави. Тому Гітлер заперечував будь-які намагання реформувати церкву, оскільки це призводить до «релігійного нігілізму». В книзі «Моя боротьба» можна знайти й такі рядки: «Тільки дурень і злочинець стане нищити стару віру. Віра піднімає людину над рівнем суто тваринним, заберіть у неї релігію, не надавши рівноцінної заміни, то швидко переконаєтесь, що підірвали сам фундамент її буття» [11,с.65].

Але, ці загалом зрозумілі для цивілізованої людини ідеї, цілком нівелюються крайнім націоналізмом, прославлянням німецької нації, німецької крові, раси та її чистоти. Це кардинально суперечить інтернаціональній

сутності християнства. Розходились з християнством і заклики боротьби проти євреїв [6,с.358].

Провал «пивного путчу» і перебування у в'язниці Ландсберг істотно змінили політичну тактику Гітлера і всієї НСДАП. Після звільнення вождя нацистів у грудні 1924 р. було обрано шлях на здобуття влади в Німеччині мирним, легальним способом. Задля здобуття прихильників серед консервативно налаштованих німців гітлерівці не скупилися на християнську риторику [3,с.47].

Наприклад, у «Програмі партії», яку затвердив з'їзд НСДАП у 1926 р. підкреслювалася солідарність нацистів з християнськими церквами і спростовувалися неоязичницькі аспекти ідеології націонал-соціалізму: «Партія... заперечує тому, щоб її ідентифікували з прагненнями відродити культ Вотана». Більш того, зміна форми пізнання Бога та Божественних істин «по суті своїй виходить далеко за рамки навіть тієї радикальної програми, яку проголосив націонал-соціалізм» [30].

Науковці вже давно встановили, що християнська риторика і звернення нацистів до релігійних почуттів німців мало на меті, передусім, прагнення маніпулювати цими почуттями задля політичної вигоди і здобуття визнання серед широких мас [27].

Показовою у цьому відношенні є промова Геббельса 3 грудня 1928 р., яка отримала назву «Політичний католицизм». Тут оратор запевняв німців у тому, що нацисти підтримують «позитивне християнство». Водночас, неважко помітити в промові гітлерівського поплічника деякі нові нюанси: «Кесарю – кесареве, Богові – боже. Служитель слова служить слову, служитель народу служить народу. Ми не допустимо того, щоб служитель слова, що знаходиться на державній службі, завдав збитків народу... Тому, ми – католики і протестанти – виступаємо проти цього, і які, як німці, хочуть захистити свою самобутність і... не збираються терпіти, коли їм звертатимуть шию від імені Христа». Німців з консервативними поглядами і правими політичними уподобаннями такі слова, звичайно ж, приваблювали. Замість того, щоб

підтримувати на виборах центристів та націоналістів вони віддавали свої голоси націонал-соціалістам [4,с.173].

Серед соратників Гітлера найбільш активно ідеологічні засади нацизму розвивав Альфред Розенберг. Йому належить розробка концепції «Німецької народної церкви». Основні положення концепції викладені в п'ятій частині третьої книги його монографії «Міф ХХ століття» (1930 р.). Передусім, нацистський теоретик пропонує відкинути Старий Заповіт як релігійну книгу, оскільки, на його думку, Старий Заповіт сприяв перетворенню німців у «духовних євреїв» і утвердженню «матеріального панування євреїв» [30,с.440]. Розенберг вважав християнські ідеї універсалізму і рівності чужими для німців. Німецький народ, що відроджується, на думку нацистського ідеолога, повинен мати нову церкву, яка відповідає духові вільної і сильної раси. Повернення до німецької містики, поєднання німецького середньовічного релігійного мислителя Еккехарта з «героїчним солдатом в сталевому шоломі», доводив Розенберг, відкриє шлях до «гуманної народної релігії майбутнього, до істинної німецької церкви і єдиної культури німців [30,с.453]. У «Німецькій народній церкві», вважав нацистський теоретик, слід істотно змінити обряди. Передусім, слід відмовитися від розп'яття, а замість нього поширити зображення «духу вогню». На картинах Ісус Христос має бути білявим і струнким, а в церквах має з'явитися «Бог зі списом». Замість ікон у храмах повинні бути портрети і фрагменти з висловлювань «майстра Еккехарта». Збірники релігійних псалмів слід очистити від пісень на честь Іегови [30,с.450]. Фактично, концепція «Німецької народної церкви» була сумішшю містицизму і відвертого язичництва і вирізнялася відсутністю цілісності і органічності.

Маніпулюючи фактами, використовуючи історичний досвід Священної Римської імперії німецької нації, Розенберг запроваджує термін «тисячолітній рейх» і відновлює ідею німецького месіанства. «Тисячолітній рейх» у книзі «Міф ХХ століття» постає як своєрідне «царство боже на землі» [32,с.118].

Більш простіше головну думку Розенберга висловив Геббельс: «... католицька церква, як євреї і більшовики, найбільш небезпечний суперник, бо

також прагне світового панування... Ніякого співіснування бути не може» [2,с.120].

У суперечливому суспільному житті міжвоєнної Німеччини релігійні ідеї нацистів знайшли родючий ґрунт. Чимало німців підтримали розбудову «Німецької народної церкви». Однак, більшість громадян Німеччини залишалися вірними своїй конфесії – католицькій, чи протестантській. Боротьба націонал-соціалізму з християнством зосередилася довкола питання виховання молоді. Упродовж періоду панування нацистського режиму в Німеччині «Моя боротьба», «Міф ХХ століття» рекомендувалися для читання в усіх відділеннях Гітлерюгенда і в усіх партійних організаціях. Вождь Гітлерюгенду Б. фон Ширах заявляв, що шлях Розенберга – це шлях усієї німецької молоді [35].

Таким чином, «позитивне християнство», яке вперше зустрічаємо у «25 пунктах», є нічим іншим як першою спробою пристосування догм християнства до ідей націонал-соціалізму. Християнська риторика Гітлера і розмежування в книзі «Моя боротьба» партійної політики і християнської релігії зовсім не означали байдужість нацистів до майбутнього католицької і протестантської церков у Німеччині. Глибинні світоглядні розбіжності і закономірності становлення тоталітарної нацистської держави зумовили у подальшому відкриту і приховану боротьбу за вплив на духовне життя німців між християнським конфесіями з одного боку і «Третім Рейхом» – з іншого.

Націонал-соціалістична ідеологія у поєднанні з політичною практикою багатьма сучасними дослідниками розглядається як одна із «світських релігій», покликання якої полягало у тому, щоб замінити традиційні вірування [33,с.18].

Для «світської релігії» властивим є відсутність провідного поняття Бога як надприродної і всемогутньої сили. Об'єктом поклоніння тут виступає «вождь». У нацистській Німеччині формується культ Гітлера, як і в СРСР – культ Леніна і Сталіна. Культ Гітлера спирався на містично-язичницькі компоненти націонал-соціалізму [26,с.17].

Націонал-соціалістична «світська релігія» сакралізувала постать Гітлера – «спасителя» німецької раси. Сподвижники вождя в цій квазірелігії посідають

місця «апостолів». У стислі терміни утвердилися нацистські церемонії і ритуали, з яких складався новий культ. Але, варто зазначити, цей культ через прихильність переважної частини німців до традиційних вірувань не став всеохоплюючим. Послідовниками нового культу були представники нацистської еліти [25,с.279].

Найбільше adeptів неоязичництва було в СС та молодіжних організаціях – школах Адольфа Гітлера і «орденському замку» [24,с.18]. Варто зазначити, що захоплення язичництвом, містицизмом, ірраціональним було властивим для всієї модерністської культури Європи початку ХХ століття. Зокрема, нацисти у розбудові своєї «світської релігії» спиралися на містичні вчення Гвідо фон Ліста, Ланца фон Лібенфельса. Чимало націонал-соціалістів були членами, або наближеними до різних товариств і організацій містичного або окультного спрямування. Багато членів націонал-соціалістичної партії увійшли до так званого «Німецького ордену», який у 1920-1930-х роках включав наступні підрозділи: Всенімецький союз (Берлін); Німецьку спілку творців (Гамбург); спілку «Thule» (Мюнхен); спілку «Германці» (Лейпциг); Общину німецького оновлення (Лейпциг); Спілку німецько-германської культури (Мюнхен); Наднаціональний союз арійців (Данциг) та інші [18].

Усі ці структури формувалися і функціонували на засадах таємних організацій, мали свою окультну символіку, часописи. Головним, що об'єднувало ці строкати угруповання, було прагнення кардинально перебудувати основи суспільного життя німців. Провідною структурою в нацистському державному організмі, яка запроваджувала неоязичництво була організація СС. «Вождем» цієї організації Генріх Гімmlер особисто брав участь у розробці і запровадженні неоязичницьких, містичних елементів культу і обрядовості в повсякденну практику організації. За його безпосереднім керівництвом війська СС стали нагадувати середньовічний рицарсько-духовний орден. Цей новітній орден мав свою символіку, своєрідний кодекс честі, систему ритуалів і обрядів [19].

Гімmlер багато зробив для того, щоб замок Вевельсбург став духовним центром СС, схожим на легендарний Камелот. Тут проводилися важливі

орденські ритуали. У центральному круглому залі збиралися магістр ордену і рицарі – члени організації. Крім цього, в замку розміщався музей арійської культури. Гімлер планував тут зібрати всі можливі експонати, які мали б демонструвати могутність арійської раси і її героїчне минуле. Замок Вевельсбург мав перетворитися на духовний центр націонал-соціалізму і «Третього Рейху» [19].

У символіці СС широко використовувалося рунічне письмо давніх германців. Таємничі знаки для нацистів були свідченням величі і слави предків новітніх арійців. Містична естетика язичницьких обрядів і ритуалів впливала на свідомість молодих членів СС. Не меншою мірою заворожувала містична практика есесівців і сторонніх поціновувачів оригінальних культів [14,с.197].

Поступово захоплення неоязичництвом проникає і в повсякдення пересічних німців. «Магія псевдоязичницьких обрядів» – факельна хода, свято літнього та зимового сонцестояння, церемонія ім'янаречення, церемонія весілля та інші ретельно реконструйовані ритуали істотно впливали на свідомість мешканців «Третього Рейху». Поступово християнські обряди хрещення, вінчання, поховання витіснялися новітніми, сконструйованими нацистськими ідеологами. Дивовижна суміш християнства і язичництва захоплювала послідовників націонал-соціалізму [21,с.117].

Дослідники феномену нацизму ґрунтовно виявили і проаналізували його соціально-психологічні корені. В умовах різкої зміни основ суспільного устрою, переходу від однієї форми державності до іншої пересічна людина, відчуваючи небезпеку від нового, мимоволі звертається до ірраціонального і містичного, чим була переповнена ідеологія і політична практика націонал-соціалістичної партії [26,с.27].

Отже, можна дійти висновку, що нацистська ідеологія, як і інші тоталітарні ідеології має в своїй основі міф, переказ з привабливим образом виняткової і героїчної нації-раси, яка несе тягар особливої історичної місії рятівника людства і має не просто право, а обов'язок створення нового державного та світового порядку. Нацистська ідеологія, інтегруючи в єдине ціле окультизм, східну і середньовічну німецьку містику, спотворені християнські

ідеї, сама виступає з претензією на альтернативну неорелігію. Релігійно-містичні аспекти нацистської ідеології суперечили гуманізму і високій духовності християнства. Ідея створення «Німецької народної церкви» була спрямована на витіснення традиційних конфесій у Німеччині – католицької і протестантської церков.

Своє негативне ставлення до християнської релігії і церкви провідники націонал-соціалістичної партії приховували за поміркованою риторикою і позірним благочестям. Про це свідчать програмні документи нацистів, в яких йдеться про підтримку партією релігійності німців і про велику роль християнської церкви в духовному житті людей. Але такі заяви зумовлювалися прагматизмом вождів нацистів – зберегти симпатії виборців і здобути прихильність тих, що голосують за центристські партії, а також сподобатись впливовому католицькому і протестантському духовенству. Водночас, псевдотеорія раси і крові, антисемітизм, антигуманізм прямо суперечили основам християнства і тому між нацизмом і християнськими конфесіями не могло бути цілком мирного співіснування.

Список використаних джерел

1. Бедуэлл Г. История Церкви [Электронный ресурс] / Бедуэлл Г. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/History_Church/bedyel/12.php
2. Бланк А.С. Из истории раннего фашизма в Германии. Организация, идеология, методы / Бланк А.С. – М.: Мысль, 1978. – 208 с.
3. Бровко Л.Н. Августин Рёш. Иезуиты и национал-социализм / Бровко Л.Н. // Религии мира. – 2003. – С.103–133.
4. Бровко Л.Н. Кардинал Фаульхабер и Третий Рейх / Бровко Л.Н. // Новая и новейшая история. – 2008. – № 5. – С.162–181.
5. Бровко Л.Н. Конформизм и конфронтация. Христианская церковь и нацистское государство / Бровко Л.Н. // Свободная мысль. – 1993. – № 12. – С.78–92.
6. Бровко Л.Н. Немецкая евангелическая церковь и национал-социализм / Бровко Л.Н. // Новая и новейшая история. – 2010. – № 1. – С.71–92.
7. Бровко Л.Н. Христианство и национал-социализм. Мироззренческий излом / Бровко Л.Н. // Переходные эпохи в социальном измерении: История и современность. – М.: Наука, 2003. – С.351–377.

78. Бровко Л.Н. Церковь и Третий Рейх / Бровко Л.Н. // Новая и новейшая история. – 1991. – № 4. – С.44–62.
9. Бросчат М. Держава Гітлера: створення і розвиток внутрішньої структури Третього рейху / Бросчат М.; [Пер. з нім. О. Насика]. – К.: Наука, 2009. – 384 с.
10. Ватлин А.Ю. Германия в XX веке / Ватлин А.Ю. – М.: Росспэн, 2002. – 336 с.
11. Гитлер А. Моя борьба / Адольф Гитлер. – М.: Mariner Books, 1998. – 362 с.
12. Грюнберг К. Адольф Гитлер: Биография фюрера. СС – черная гвардия Гитлера / Грюнберг К. – М.: Республика, 1995. – 368 с.
13. Гудзик К. Гітлер і релігія / Гудзик К. // Людина і світ. – 1996. – липень. – С. 36–40.
14. Гудрик-Кларк Н. Оккультные корни нацизма / Гудрик-Кларк Н. – СПб.: Евразия, 1995. – 242 с.
15. Давлетов О.Р. НСДАП на шляху від «народного руху» до політичної партії «нового типу»: прорив до влади (1919-1933 рр.) / Давлетов О.Р. – Запоріжжя: Просвіта, 2007. – 460 с.
16. Зонтгаймер К. Як нацизм прийшов до влади / Зонтгаймер К.; [Пер. з нім.]. – К.: Дух і Літера, 2009. – 320 с.
17. Иоахим К. Фест. Адольф Гитлер. В трех томах. – Пермь: Алетейя, 1993.
18. Кондратьев А. Германская религия и христианство: теория «третьей церкви» [Электронный ресурс] / Кондратьев А. – Режим доступа: http://www.intelros.ru/readroom/nz/nz_69/5546-germanskaya-religiya-i-xristianstvo-teoriya-tretej-cerkvi.html.
19. Кормилицын С. Орден СС. Иезуиты империи / Кормилицын С. – СПб.: Питер, 2008. – 304 с.
20. Лангер В. Мышление Адольфа Гитлера: секретный доклад американской разведки / Лангер В.; [Пер. с англ. А.А. Иванова, А.В. Полищука, Е.А. Ткач, Т.А. Яхнюк]. – К.: Румб, 2005. – 496 с.
21. Макарова Л.М. Идеология нацизма: основные аспекты создания и функционирования / Макарова Л.М. // Диалог со временем. Альманах

интеллектуальной истории. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – Вып. 7. – С. 107–135.

22. Мерцалова Л.А. Германский фашизм в новейшей историографии ФРГ / Мерцалова Л.А. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1990. – 205 с.

23. Мерцалова Л.А. Немецкое сопротивление в историографии ФРГ / Мерцалова Л.А. – М.: Наука, 1990. – 224 с.

24. Мессори В. Нацизм и церковь [Электронный ресурс] / Мессори В. // Чёрные страницы истории церкви. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/History_Church/BlackPages/_06.php

25. Мессори В. Отлученные братья и церковь [Электронный ресурс] / Мессори В. // Чёрные страницы истории церкви. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/History_Church/BlackPages/_07.php.

26. Нестерова Т.П. Фашистская мистика: религиозный аспект фашистской идеологии / Нестерова Т.П. // Религия и политика в XX веке. Материалы второго Коллоквиума российских и итальянских историков. Москва, 11-12 апреля 2005 г. – М., 2005. – С. 17–29.

27. Поспеловский Д. Тоталитаризм и вероисповедание [Электронный ресурс] / Поспеловский Д. – М.: Библейско-богословский институт им. св. ап. Андрея, 2003. – 655 с. – Режим доступа: <http://krotov.info/history/20/pospelovs/>

28. Райх. В. Психология масс и фашизм / Райх. В. – СПб.-М.: Университетская книга, АСТ, 1997. – 380 с.

29. Раушнинг Г. Говорит Гитлер / Раушнинг Г. – М.: Миф, 1993. – 356 с.

30. Розенберг Альфред. Миф XX века. – Таллинн: «Shildex», 1998. – 527 с.

31. Устрялов Н. Итальянский фашизм [Электронный ресурс] / Устрялов Н. – М.: Вузовская книга, 1999. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Ustr/index.php.

32. Хибберт К. Бенито Муссолини: Биография / Хибберт К. – М.: РОССПЕН, 1996. – 416 с.

33. Шейнман М.М. Современный Ватикан / Шейнман М.М. – М.: Политиздат, 1995. – 181 с.

34. Ширер У. Взлёт и падение Третьего Рейха / Ширер У. – М.: Воениздат, 1991. – 480 с.

35. Ширах Б. Над нами Господь: выступление от 2 ноября 1938 г. [Электронный ресурс] / Бальдур фон Ширах. – Режим доступа: URL:<http://nsportal.org.ua/?p=903>

Spysok vykorystanyh jerel

1. Beduel G. Istoriya Cerqy [Elektronny resurs] / Beduel G. Regym dostupa: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/History_Church/bedyel/12.php
2. Blank A.S. Yz istoriyi rannego fashizma v Germaniyi. Organizaciya, ideologiya, metody / Blank A.S. – M.: Mysl, 1978. – 208 s.
3. Brovko L.N. Avgustyn Ryesh. Iyezuity i nacional-socializm / Brovko L.N. // Religiyi mira. – 2003. – S.103–133.
4. Brovko L.N. Kardinal Faulhaber i Tretiy Reyh / Brovko L.N. // Novaya i noveyshaya istoriya. – 2008. – №5. – S.162–181.
5. Brovko L.N. Konformizm i konfrontaciya. Hrystianskaya cerkov i nacistyskoye gosudarstvo / Brovko L.N. // Svobodnaya mysl. – 1993. – №12. – S.78–92.
6. Brovko L.N. Nemeckaya evangelycheskaya cerkov i nacional-socializm / Brovko L.N. // Novaya i noveyshaya istoriya. – 2010. – №1. – S.71–92.
7. Brovko L.N. Hrystianstvo i nacional-socializm. Myrovozzrencheskiy izlom / Brovko L.N. // M.: Nauka, 2003. S.351–377.
8. Brovko L.N. Cerkov i Tretiy Reyh / Brovko L.N. // Novaya i noveyshaya istoriya. – 1991. – №4. – S.44–62.
9. Broscat M. Dergava Gitlera: stvorennaya i rozvytok vnutrishnoyi struktury Tretogo reyhu / Broscat M. [Per. Z nim. O. Nasyka]. – K.: Nauka, 2009. – 384 s.
10. Vatlyn A.U. Germaniya v XX veke / Vatlyn A.U. – M.: Rosspen, 2002. – 336 s.
11. Gytler A. Moya borba / Adolf Gytler. – M.: Mariner Books, 1998. – 362 s.
12. Grunberg K. Adolf Gitler: Biografiya furera. SS – chernaya gvardiya Gitlera / Grunberg K. – M.: Respublika, 1995. – 368 s.
13. Gudzyk K. Gitler i religiya / Gudzyk K. // Ludyna i svit. – 1996. – lypen. – S.36–40.
14. Gudryk-Klark N. Okkultniye korny nacyzma / Gudryk-Klark N. – SPb.: Evraziya, 1995. – 242 s.
15. Davletov O.R. NSDAP na shlyahu vid «narodnogo ruhu» do politychnoyi partiyi «novogo typu»: proryv do vlady (1919 – 1933 rr.) / Davletov O.R. – Zaporiggya: Prosvita, 2007. – 460 s.

16. Zontgaymer K. Yak nacyzm priyshov do vlady / Zontgaymer K.; [Per. Z nim.]. – K.: Duh i Litera, 2009 – 320 s.
17. Ioahym K. Fest. Adolf Gitler. V tryeh tomah. – Perm: Aleteya, 1993.
18. Kondratyev A. Germanskaya relygiya i hrystyanstvo: teoriya «tretyey cerqy» [Elektronniy resurs] / Kondratyev A. – Regym dostupa: http://www.intelros.ru/readroom/nz/nz_69/5546-germanskaya-religiya-i-xristianstvo-teoriya-tretej-cerkvi.html.
19. Kormilicyn S. Orden SS. Iyezuity imperiyi / Kormilicyn S. – SPb.: Piter, 2008. – 304 s.
20. Langer V. Myshleniye Adolfa Gitlera: sekretniy doklad amerykanskoj razvedky / Langer V. [Per. s angl. A.A, Ivanova, A.V. Polyshchuka, E.A. Tkach, T.A. Yahnuk]. – K.: Rumb, 2005. – 496 s.
21. Makarova L.M. Ideologiya nacizma: osnovniye aspekty sozdaniya i funkcionirovaniya / Makarova L.M. // Dialog so vremenem. Almanah intelektualnoy istoriyi. M.: Editorial URSS, 2001. – Vyp. 7. – S.107–135.
22. Mercalova L.A. Germanskiy fashizm v noveyshey istoriografyi FRG / Mercalova L.A. – Voroneg: Izd-vo Voronegskogo un-ta, 1990. – 205 s.
23. Mercalova L.A. Nemeckoye soprotivleniye v istoriografyi FRG / Mercalova L.A. – M.: Nauka, 1990. – 224 s.
24. Messory V. Nacizm i cerkov [Elektronniy resurs] / Messory V. // Cherniye stranicy istoriyi cerkvy. – Regym dostupa. – http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/History_Church/BlackPages/_06.php
25. Messory V. Otluchenniye bratiya i cerkov [Elektronniy resurs] / Messory V. // Cherniye stranicy istoriyi cerkvy. – Regym dostupa: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/History_Church/BlackPages/_07.php.
26. Nesterova T.P. Fashistskaya mistika: religiozniy aspect fashistskoj ideologiyi / Nesterova T.P. // Religiya i politika v XX veke. Materialy vtorogo Kollokviuma rossiyskiyh i italiyanskiyh istorikov. Moskva, 11-12 aprelya 2005 g. – M., 2005. – S. 17–29.
27. Pospelovskiy D. Totalitarizm i veroispovedaniye [Elektronniy resurs] / Pospelovskiy D. – M.: Bibleysko-bogoslovskiy institute im. sv. ap. Andrey, 2003. – 655 s. – Regym dostupa: http://krotov.info/history/20/pospelovs/pospel_01.html.

28. Rayh V. Psihologiya mass i fashizm / Rayh V. – SPb.-M.: Universytetskaya kniga, AST. 1997. – 380 s.
29. Raushning G. Govorit Gitler / Raushning G. – M.: Mif, 1993. – 356 s.
30. Rozenberg Alfred. Mif XX veka. – Tallinn: «Shildex», 1998. – 527 s.
31. Ustryalov N. Italyanskiy fashizm [Elektronniy resurs] / Ustryalov N. – M.: Vuzovskaya kniga, 1999. – Regym dostupa: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Ustr/index.php.
32. Hibbert K. Benito Mussolini: Biografiya / Hibbert K. – M.: ROSSPEN, 1996. – 416 s.
33. Sheynman M.M. Sovremenniy Vatikan / Sheynman M.M. – M.: Politizdat, 1995. – 181 s.
34. Shirer U. Vzlet i padeniye Tretyego Reyha / Shirer U. – V.: Voenizdat, 1991. – 480 s.
35. Shirah B. Nad namy Gospod: vystupleniye ot 2 noyabrya 1938 g. [Elektronniy resurs] / Baldur fon Shirah. – Regym dostupa: URL:<http://nsportal.org.ua/?p=903>

Summary

Religion and the Church in the political and ideological practice national–socialism

The precise place of religion and the church in public life in Germany 20-30-years of XX century was important for the leading figures of national–socialism. Adolf Hitler in his book «My Struggle» and Alfred Rosenberg in his book «The Myth of the twentieth century» paid to this problem is a lot of space. Programming documents NSDAP also contained items of Nazi attitude toward religion and the church. The first program of the national–socialist Party «25 points» recognized the principle of freedom of conscience and the positive impact on society of Christian

churches. However, it contains the notion of «positive Christianity» is already implied possibility of undesirable Society of Christian denominations.

Hitler in his book «My Struggle» emphasized the important role of the German society of Christianity, called to promote the preservation and dissemination of the faith. He warned against interference in the internal life of the party and the church tries to reform. However, the glorification of racial exclusiveness and German anti-Semitism of the book «My Struggle» rejected the teachings of Christianity on human equality before God and the value of charity and love of neighbor.

Alfred Rosenberg after Hitler's Nazi Party was considered a leading ideologue. In his book «The Myth of the twentieth century», he justified the idea of creating a «German National Church». Rosenberg argued that the Old Testament helped transform the Germans «spiritual Jews» and should not be used as a religious book for the Germans. He believed the Christian idea of universalism and equality strange for Germans. The German people, reviving, according to Nazi ideologue, shall have a new church, which correspond to the free and strong race. Back to German mystic, a combination of medieval German religious thinker Ekkehart the «heroic soldier in steel helmet», Rosenberg argued, would open the way to the humane popular religion of the future, the true church and the only German Culture German.

The doctrine of national–socialism is now regarded as one of the «secular religions». Nazi «secular religion» honoured figure of Hitler – «savior» of the German race. Companions leader in this quasi-religion occupy places «apostles». In German entrenched Nazi ceremonies and rituals, which consisted of a new cult. But this cult because of the commitment of the majority of Germans to traditional beliefs did not inclusive. New cult followers were representatives of the Nazi elite.

Most followers of Neopaganism was in the SS and youth organizations. Many national–socialists were members of or close to a variety of companies and organizations mystical or occult direction. These structures are formed and operate on the basis of secret organizations had their occult symbolism magazines. The main thing that unites this motley group, was to radically restructure the social life of the Germans. Leading the structure of the Nazi state body that introduced Neopaganism, was the SS organization.

Nazi ideology, integrating into the whole occult, eastern and medieval German mysticism, Christian distorted ideas she comes up with an alternative claim for neoreligion. Religious and mystical aspects of Nazi ideology contrary to humanity and high spiritual Christianity. The idea of creating a «German People's Church» was aimed at ousting the traditional religions in Germany – Catholic and Protestant churches.

Their opposition to the Christian religion and church leaders of National Socialist party hid behind moderate rhetoric and apparent piety. These are the policy documents of the Nazis, which state support for religious party of Germans and the greater part of the Christian church in the spiritual life of people. But such statements were conditioned pragmatism Nazi leaders – to keep the sympathy of voters. However, psevdoteoriya race and blood, anti-semitism, anti-humanism directly contrary to the fundamentals of Christianity and therefore between Nazism and Christian confessions could not be entirely peaceful coexistence.